

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО МЕЖДУ ТЕРМИНОЛОГИЧНАТА ЛЕКSIKA И ФРАЗЕОЛОГИЯТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Сия Колковска, Диана Благоева

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

s.kolkovska@ibl.bas.bg, d.blagoeva@ibl.bas.bg

В статията се разглежда въпросът за взаимодействието между терминологичната лексика и фразеологията в съвременния български език като една от проявите на взаимното обогатяване на езиците за специални цели, от една страна, и общоупотребимия език, от друга страна. Установява се, че докато фразеологизирането на терминологични единици и образуването на фразеологизми с участието на еднословни или съставни термини е активен процес в съвременния период, то обогатяването на терминосистемите чрез терминологизиране на фразеологизми има съвсем ограничена роля. Най-активни източници за обогатяване на фразеологичния фонд на езика са терминологичните области спорт, военно дело, техника, медицина и др.

Ключови думи: терминология; фразеология; детерминологизация; фразеологизация; български език

ON THE INTERACTION BETWEEN TERMINOLOGICAL LEXIS AND PHRASEOLOGY IN THE BULGARIAN LANGUAGE

SIA KOLKOVSKA, DIANA BLAGOEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

s.kolkovska@ibl.bas.bg, d.blagoeva@ibl.bas.bg

The article addresses the interaction between terminological lexis and phraseology in contemporary Bulgarian as a manifestation of the mutual enrichment of the languages for special purposes, on the one hand, and everyday language, on the other. The authors establish that while the phraseologisation of terminological units and the formation of phraseological units from terminological items is an active process in the contemporary language, the enrichment of terminological systems by terminologising phraseological units has a very limited role. The most active sources for enriching the phraseological system of the language are the terminological fields of sports, military affairs, technology and medicine, among others.

Keywords: terminology; phraseology; determinologisation; phraseologisation; Bulgarian language

1. Въведение

Границата между терминологичната и общоупотребимата лексика не е непроницаема и между тези две сфери от речниковия състав се наблюдава непрекъснато взаимодействие и взаимовлияние, проява на което са процесите терминологизация, детерминологизация, деспециализация и др. (Попова/Ророва 1985; Петкова/Petkova 2010, 2013; Симеонова/Simeonova 2016). Така езиците за специални цели, от една страна, и общоупотребимият език, от друга страна, се обогатяват взаимно, като между тях се извършва обмен на лексикални единици. Известен дял в този обмен в българския език има взаимодействието между терминологията и фразеологията. Въпреки че още в началния период от развитието на фразеологичната наука у нас се обръща внимание на някои аспекти на въпроса за пресечните точки между терминологичната лексика и фразеологията (вж. например Спасова-Михайлова/Spasova-Mihaylova 1959: 194), досега този въпрос не е бил предмет на самостоятелно проучване в нашето езикознание. Това мотивира интереса ни към темата.

Между езиковите единици, отнасящи се съответно към терминологичната лексика и към фразеологията, са налице съществени номинативни и функционални различия. Като инструмент на научното познание термините означават понятия в системата на дадена научна, техническа или професионална област и се характеризират с конкретност на значението и липса на експресия (Попова/Ророва 2012), докато фразеологизмите вербализират донаучни концепти, които са част от наивната картина на света, реализират вторична, характеризираща номинация с образна основа и са изразители на експресивност, емотивност и оценъчност (Ръжкина/Ryzhkina 2011; Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013a, 2013b). Независимо от посочените различия тези два типа единици също влизат във взаимодействие помежду си, макар и не толкова често, като е възможно преминаване на единици от единия тип в другия в резултат от транспозиция и пресмисляне (Ръжкина/Ryzhkina 2011; Ханакиева/Hanakieva 2020).

Взаимодействието между терминологичната лексика и фразеологията се осъществява основно в три насоки:

а) Фразеологизация на терминологични съчетания. В научната литература липсва утвърден термин за означаване на съставни единици с вторично комплексно образно значение, оформило се въз основа на първично терминологично значение. Подобни единици биват назовавани от различните автори като: „идиофразеоматизми“ (Кунин/Kunin 1986), „идиоми с терминологичен произход“ (Кудрявцева/Kudrjavceva 2019), „терминологични фразеологизми“ или „терминологизми“¹ (Никулина/Nikulina 2005: 10), „термини фразеологизми“ (Голованова/Golovanova 2013) и др.

б) Образуване на фразеологични единици с участието на еднословни или съставни термини.

в) Терминологизация на фразеологични съчетания. За означаване на резултатите от този процес в научната литература също се използват различни термини, някои от които дублират названията за фразеологизирани термини: „терминологизми“ или „терминологични фразеологизми“ (Захарова/Zaharova 2010; Стоянова/Stoyanova 2020a), „терминологична фразеология“ (Никулина/Nikulina 2015: 320) и др.

Настоящото изследване има за цел да се установи доколко тези три процеса са активни в съвременния български език, и да се опишат резултатите от тяхното действие. Извън нашето внимание остават терминологичните единици, един от компонентите в които е преосмислен (най-често в резултат на метафоризация), като например *бързи пари*, *данъчен рай*, *финансова инжекция*, *финансов колапс*, *имотен балон*, *тиха дипломация*. Този тип съставни термини, също определяни от някои автори като терминологични фразеологизми (Стоянова/Stoyanova 2020a) или терминологизми (Ръжкина/Ryzhkina 2011), споделят една от особеностите на фразеологията – образността, но са резултат от първична терминологична номинация, осъществена с „формалносинтактични техники“ (Попова/Popova 2012: 385), във връзка с което нямат отношение към интересуващите ни тук процеси.²

2. Фразеологизация на терминологични съчетания

Фразеологизираните терминологични съчетания са съставни единици (свръхсловни комплекси) с преосмислено образно значение, възникнало въз основа на първично терминологично значение, като в речта в зависимост от контекста на употреба – терминологичен или нетерминологичен – се актуализира едно от тези значения на съответната единица (Кунин/Kunin 1986: 225; Никулина/Nikulina 2005: 10). Така например терминът от областта на химията и физиката *свободен електрон* ‘електрон, който не е свързан с атомно ядро’ (РБЕ/РВЕ) в резултат на стилистична употреба извън специалните сфери на комуникация се преосмисля и развива вторично нетерминологично значение ‘човек, който не е обвързан с професионални или лични връзки и ангажименти и не му се налагат ограничения в поведението и извършваната дейност’. С това вторично значение, което има образно-експресивен характер, съчетанието *свободен електрон* се детерминологизира и става част от фразеологичния пласт на езика, докато с първичното си значение продължава да функционира като част от съответните терминологични системи.³ Подобен род номинативни единици според Е. И. Голованова формират преходна зона, където абстрактно-логическото и нагледно-образното мислене влизат във взаимодействие в процеса на езиковата номинация (Голованова/Golovanova 2013: 74).

Фразеологизацията на терминологичните съчетания се предхожда от деспециализация и детерминологизация: два последователни етапа, които бележат миграцията на единицата от сферата на определен език за специални цели към общоупотребимия език. Деспециализацията се свежда до

придвижване на термина към общоупотребимата лексика без промяна на първоначалното му значение (Лубожева/Lubozheva 2006; Макарова/Макарова 2007). За същността на детерминологизацията има различни виждания. Тук изхождаме от предложената от М. Попова (Попова/Popova 1985, 2009, 2012) и възприета и от други езиковеди (Петкова/Petkova 2010; Колковска/Kolkovska 2012; Колковска, Благоева/Kolkovska, Blagoeva 2017; Симеонова/Simeonova 2016) концепция в българското терминознание, според която детерминологизацията е процес, при който терминологична единица разширява сферата си на употреба извън понятийно-денотативната система, в която функционира първоначално, и преминава в общоупотребимия език, като развива вторично нетерминологично значение.

Процесът, свързан с детерминологизация и фразеологизация на съставни термини, преминава през няколко етапа: употреба на терминологичното съчетание в нетипичен контекст, преосмисляне и развитие на ново метафорично значение, закрепване на новото фразеологично значение в езиковата система, възможни по-нататъшни словообразователни трансформации (възникване на деривати, чийто мотиватор е съответната фразеологична единица) и стилистични промени (Никулина/Nikulina 2005). Факторите, които обуславят този процес, са както от външноезиков, така и от вътрешноезиков характер. Към първите се отнасят лингвистичната компетенция на номинатора (необходима е съвкупност от два типа знания: фразеологично, отнасящо се до корпуса от фразеологични единици в езика и особеностите на фразеологичната номинация, и терминологично, което е синтез от предметно, логическо, теоретично и лингвистично знание в съчетание със знание за закономерностите на терминообразуването), необходимостта от означаване на ново понятие, необходимостта от експресивно преназоваване на определен денотат, а към вторите – имплицитността на терминологичните единици и тяхната способност за полисемия (Никулина/Nikulina 2005).

Не всички терминосистеми са в еднаква степен активни като „донори“ на единици, претърпяващи преосмисляне и фразеологизиране. Е. А. Никулина разграничава в това отношение два типа терминосистеми: отворени и затворени. Към първите авторката отнася терминосистемите, свързани с дейности, в които участват широк кръг хора, като например спорт, военно дело и др. Голяма част от термините, отнасящи се към такива терминосистеми, лесно биват усвоявани и използвани във всекидневния живот дори от хора, които не са професионалисти в съответната област. Като затворени Никулина разглежда терминосистемите на науки и професионални дейности, активен досег с които имат значително по-ограничен кръг носители на езика, например химия, физика, биология. Компонентите от такива терминосистеми доста по-рядко претърпяват фразеологизация (Никулина/Nikulina 2015: 321).

Данните от изследвания от нас езиков материал до голяма степен потвърждават наблюденията на Е. А. Никулина. Може да се каже, че и в български като най-активни източници за фразеологизиране на терминологични съчетания се очертават терминосистемите, свързани със спорта и военното дело:

- спорт – *удар под кръста* (термин от бокса) – фразеологично значение (по-нататък – ФЗн) ‘използване на непозволені средства за уязвяване на някого’; *вдигам гарда* (термин от бокса) – ФЗн ‘повишавам изискванията, претенциите си към някого’ (РБЕ/РВЕ); *свалям гарда* (термин от бокса) – ФЗн ‘губя самоувереност и прекратявам или ограничавам нападите, нападателното си поведение към някого, нещо’ (РБЕ/РВЕ); *давам старт на нещо* – ФЗн ‘поставям началото на определена дейност’ (РБЕ/РВЕ); *финална права* (термин от леката атлетика) – ФЗн ‘завършек, край на някакво събитие, явление’; *вкарвам си автогол* (термин от футбола) – ФЗн ‘сам си навреждам’ (РБЕ/РВЕ); *вдигам (показвам) жълт (червен) картон на някого* – ФЗн ‘изразявам недоволството си от нечии действия, несъгласието си с тях’ (РБЕ/РВЕ); *владее топката* – ФЗн ‘имам контрол върху развитието на нещата някъде, в нещо’; *дълга скамейка; дълга резервна скамейка* – ФЗн ‘достатъчен брой подходящи кандидати за заемане на даден пост, длъжност и под.’ (РНДБЕ/RNDBE); *къса скамейка; къса резервна скамейка* – ФЗн ‘недостатъчен брой подходящи кандидати за заемане на даден пост, длъжност и под.’ (РНДБЕ/RNDBE);

- военно дело – *огнева линия* – ФЗн ‘област, място на най-остър конфликт, противопоставяне’; *тежка артилерия* – ФЗн 1. ‘най-авторитетни и неоспорими аргументи, до които се прибегва след изчерпване на собствените доказателства’. 2. ‘човек, който трудно се наканва или приема да отиде някъде или да свърши нещо’ (РБЕ/РВЕ); *откривам (барабанен) огън срещу някого* – ФЗн ‘започвам да нападам остро някого или нещо с думи, речи или със статии’ (РБЕ/РВЕ); *откривам фронт срещу някого* – ФЗн ‘почвам борба срещу някого или нещо’ (РБЕ/РВЕ); *преминавам (минавам) в настъпление* – ФЗн ‘предприемам активни действия за противопоставяне срещу някого или нещо’ (РБЕ/РВЕ); *вземам на (в, под) мерник (мерника) някого, нещо* – ФЗн ‘насочвам критиката, отрицателното си отношение към някого или нещо’ (РБЕ/РВЕ); *командвам парада* – ФЗн ‘ръководя някаква организация, предприятие и под., начело съм на някакви организирани действия, изяви’ (РБЕ/РВЕ); *бия отбой* – ФЗн ‘отстъпвам, отказвам се от мнението или намерението си’ (РБЕ/РВЕ); *корпус за бързо реагиране* – ФЗн ‘лица, които извършват бързи и решителни действия в спешна ситуация’; *под обстрел* – ФЗн ‘ситуация, в която някой е обект на остри нападки’; *бойна готовност* – ФЗн ‘състояние на подготвеност за непосредствено предстоящи действия’.

По-рядко се наблюдава фразеологизиране на терминологични съчетания от други сфери:

- математика – **привеждам под общ знаменател** – ФЗн ‘уеднаквавам, изравнявам различни неща или хора в някакво отношение’ (РБЕ/РВЕ); **на квадрат** – ФЗн ‘извънредно голям, в много голяма степен’ (РБЕ/РВЕ); **на N-та (ента) степен** – ФЗн ‘прекалено много, в прекалено голяма степен’;

- химия и физика – **верижна реакция** – ФЗн ‘действия, събития, които следват едно след друго като последствие от някакво начално действие, събитие’ (РБЕ/РВЕ); **свободен електрон** – ФЗн ‘човек, който не е обвързан с професионални или лични връзки и ангажименти и не му се налагат ограничения в поведението, извършваната дейност’;

- физика – **център на тежестта** – ФЗн ‘най-важното, най-същественото, онова, на което трябва да се обърне най-голямо внимание’ (ФРБЕ/FRBE); **критична маса** – ФЗн ‘необходимо количество, брой от нещо, без който не може да се осъществява някаква дейност’;

- морско дело – **вземам на буксир някого** – ФЗн ‘оказвам някому помощ при изпълнение, извършване на нещо’ (РБЕ/РВЕ); **пускам (спускам, хвърлям) котва** – ФЗн ‘оставам да живея за дълго време някъде’ (РБЕ/РВЕ); **вдигам котва** – ФЗн ‘тръгвам си отнякъде, където съм’ (РБЕ/РВЕ);

- техника – **задан ход** – ФЗн ‘развитие в обратна посока, регрес’ (РБЕ/РВЕ);

- зоология – **безгръбначно животно** – ФЗн ‘човек, лишен от твърдост на характера, от чувство за достойнство, склонен бързо, лесно да отстъпва и да угодничи и раболепничи, да се унижава’ (РБЕ/РВЕ);

- медицина – **поставям на командно дишане** – ФЗн ‘поемам финансовата издръжка на предприятие, което се намира в кризисно финансово състояние’;

- политика – **студена война** – ФЗн ‘крайно влошени отношения между два лица или групи от хора’;

- дипломатия – **скъсвам дипломатически отношения с някого** – ФЗн ‘скарвам се с някого и се разделям с него’ (ФРБЕ/FRBE);

- авиация – **висш пилотаж** – ФЗн ‘дипломатични умения, гъвкавост, проявени от някого в определена, обикн. конфликтна или критична ситуация’ (РНДЗ/RNDZ);

- архитектура – **топла връзка** – ФЗн ‘добри взаимоотношения’ (РНДЗ/RNDZ);

- хидрология – **санитарен минимум** – ФЗн ‘праг на някаква стойност или количество, под който става невъзможно съществуването на нещо или извършването на някаква дейност’;

- музика – *свирия първа цигулка* – ФЗн ‘играя главна, съществена роля в нещо’ (РБЕ/РВЕ); *под сурдинка* – ФЗн ‘тихо, едва чуто’;
- юридически науки – *запазен периметър* – ФЗн ‘определена област, по отношение на която някой има изключително, неоспоримо право на действие, влияние и пр.’ (РБЕ/РВЕ);
- история – *източен въпрос* ‘събитие, случка или проблем, които дълго време са предмет на голямо внимание, занимават всички’ (РБЕ/РВЕ).

В редки случаи при дадено съчетание възникват повече от едно нови фразеологични значения, срв. *тежка артилерия*.

На фразеологизация се подлагат различни типове терминологични съчетания според вида терминоеlementи в състава им. Някои от тях съдържат само термини (*верижна реакция*), други – термини и общоупотребими думи (*свободен електрон*), а трети – само общоупотребими думи (*удар под кръста*). Според лексико-граматичните особености на разглежданите единици се обособяват: глаголни съчетания (*откривам фронт, поставям на командно дишане*), именни съчетания (*безгръбначно животно, тежка артилерия, източен въпрос*), адвербиални съчетания (*под обстрел, под сурдинка*).

3. Образуване на фразеологизми с участието на еднословен или съставен терминологичен компонент

За разлика от процеса, описан в предходния раздел, при образуването на фразеологизми с участие на термини или професионализми (които може да бъдат еднословни, например *триъгълник, налягане, адреналин, чип, вакуум*, или съставни, например *изкуствено дишане, кръвна група, кръвно налягане, черна дупка*) липсва прототипно устойчиво терминологично съчетание, срв. *любовен триъгълник*. В някои от случаите може да съществуват изходни свободни словосъчетания, употребявани в съответната специална област, срв. *безжичен телеграф* (в техниката) и *безжичен телеграф* – ФЗн ‘сплетни, клюки, интриги’, *сменям чипа (на компютъра)* и фразеологичния израз *сменям чипа (на някого)* ‘повлиявам някой да промени мисленето, манталитета си’, *вдигам летвата* (при скок на височина) и *вдигам (високо) летвата* – ФЗн ‘повишавам изискванията към себе си или към някой друг’, също *вдига ми се кръвното, отпускам гайката, дрънвам шалтера* и др.

При разглеждания процес също се наблюдава детерминологизация. Тя обаче протича не самостоятелно (като семантичен развой на термина), а като част от комплексен процес на формиране на ново единно значение, което не е изводимо от значенията на отделните компоненти в словесния комплекс, няма отношение към специалната сфера, към която принадлежи терминът, влизащ в този словесен комплекс, и е експресивно маркирано.

Много от разглеждания тип фразеологични единици имат прозрачна вътрешна форма. Връзката със специалното значение на участващия в техния състав еднословен или съставен термин не се загубва изцяло поради това, че по правило, както отбелязва Ст. Калдиева-Захариева, „думата като фразеологичен компонент не се обезличава, не се десемантизира независимо от участието в друга единна семантична същност, а запазва черти на своята индивидуалност“ (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013б: 185). Смесовият и стилистичният контраст между компонента, отнасящ се към рационалната сфера на определена научна или професионална дейност, и комплексното образно значение на словесния комплекс са в основата на експресията, с която се отличават тези фразеологизми.

Сред терминологичните области, които са източник на терминологична лексика, включваща се в състава на фразеологични единици, са:

- военно дело – *държа фронта* ‘боря се за осъществяването или запазването на нещо, отстоявам нещо докрай’ (РБЕ/РВЕ); *изпускам фронта* ‘преставам да се съпротивлявам, оставям се да бъде победен’ (РБЕ/РВЕ); *обявявам фронт на някого* ‘влизам в конфликт с някого’ (БРФР/BRFR); *на (под) прицел; под прицела на някого* ‘в положение на обект на одумване, преследване и под.’ (РБЕ/РВЕ);

- медицина – *невралгична точка* ‘територия, област, в която има сблъсъци, несъгласие’ (РБЕ/РВЕ); *от една (с еднаква) кръвна група; от кръвната група на някого* ‘който е духовно близък до някого поради сходни интереси и предпочитания, сходно отношение, усещане за нещата’ (РНДЗ/RNDZ); *на изкуствено дишане* (съм, държа, поддържам и др.) ‘при непрекъснатата финансова помощ (съм, държа, поддържам и др.) поради много тежко финансово положение, затрудняващо съществуването, функционирането на нещо’ (РНДЗ/RNDZ); *вдигам кръвното на някого* ‘дразня, нервирам, ядосвам някого’ (РНДЗ/RNDZ); *вдига ми се кръвното* ‘дразня се, нервирам се, ядосвам се от нечие поведение, думи и под.’ (РНДЗ/ RNDZ);

- биохимия – *вдигам (качвам, повишавам) адреналина на някого* ‘ставам причина някой да изпадне в състояние на силна възбуда, вълнение, напрежение’ (РНДЗ/RNDZ); *вдигам си (качвам си, повишавам си) адреналина* ‘занимавам се с нещо, от което изпадам в състояние на силна възбуда, вълнение, напрежение’ (РНДЗ/RNDZ); *вдига ми се (качва ми се, повишава ми се) адреналинът* ‘изпадам в състояние на силна възбуда, вълнение, напрежение’ (РНДЗ/RNDZ); *зареждам с адреналин някого* ‘повдигам тонуса, настроението на някого’ (РНДЗ/RNDZ);

- геометрия – *извъртявам (обръщам, завъртявам) на сто и осемдесет градуса нещо* ‘изменям напълно нещо (възглед, мнение, твърдение и под.), възприемам точно обратното нещо (възглед, мнение, твърдение и под.)’ (РБЕ/РВЕ); *извъртявам се (обръщам се, завъртявам се) на сто и осемдесет градуса* – 1. ‘възприемам съвсем противоположни на досегаш-

ните си възгледи, мнения и под. или променям напълно поведението си’.
2. ‘за нещо – променям се коренно, напълно’ (РБЕ/РВЕ); *гледам (виждам) нещо през призмата на нещо* ‘възприемам нещо, отнасям се към нещо от определена гледна точка, от някакво гледище’ (РБЕ/РВЕ); *любовен триъгълник* ‘интимни отношения на член на любовна двойка с друго лице’;

- физика – *въздух под налягане* ‘човек с отрицателни качества’ (НФР/НФР); *изпадам в безтегловност* – ‘оказвам се в състояние, при което се чувствам безпомощен, без морална опора’;

- техника – *безжичен телеграф* ‘сплетни, клюки, интриги’ (РБЕ/РВЕ); *дръпвам (въртвам) шалтера* на нещо ‘спирам, прекратявам дейността или съществуването на нещо’ (РНДЗ/РNDZ); *отпускам гайките (гайката)* ‘намалявам напрежението в някаква работа’ (РБЕ/РВЕ); *на (с) пълни обороти* ‘най-усилено, с най-голяма бързина’ (РБЕ/РВЕ); *на празни обороти* ‘без резултат, без ефект’ (РБЕ/РВЕ); *вкарвам в релси(те)* ‘правя така, че някой или нещо да бъде в добро състояние, да действа или да работи нормално, добре’ (РБЕ/РВЕ); *влизам в релси(те)* ‘започвам да действам, да постъпвам нормално, по установените норми и изисквания’ (РБЕ/РВЕ); *изваждам (вадя, изкарвам) от (извън) релси(те) някого* ‘силно ядосвам, разгневявам някого, ставам причина той да не може да се владее’ (РБЕ/РВЕ); *излизам от (извън) релси(те)* 1. ‘не съм в нормалното си душевно състояние’. 2. ‘преставам да живея съобразно с нравствените норми; не работя, държа се зле’ (РБЕ/РВЕ);

- компютърни технологии – *сменям чипа на някого* ‘повлиявам някой да промени мисленето, манталитета си’ (РНД/РND).

- физика – *изпадам (съм) във вакуум* ‘намирам се в изолация, без достатъчно общуване, контакти с други хора’; *стигам до точката на замръзването* ‘за някаква работа, дейност – не напредвам, не се развивам’ (РБЕ/РВЕ);

- химия – *пъргав (подвижен) като живак* ‘много пъргав (подвижен)’ (РБЕ/РВЕ);

- икономика – *вдигам акциите на някого* ‘прекомерно хваля някого и ставам причина да добие високо самочувствие’ (РБЕ/РВЕ); *вдигат ми се акциите* ‘добивам по-голямо самочувствие от отправени към мене хвалби, похвали’ (РБЕ/РВЕ); *падат ми акциите* ‘губя авторитет, престиж, значение’ (РБЕ/РВЕ);

- авиация – *на автопилот* 1. ‘без контрол и управление’, 2. ‘автоматично, механично, без активно участие на волята’ (РНДЗ/РNDZ); *включвам (карам) на автопилот* 1. ‘върша нещо автоматично, без да се замислям’, 2. ‘справям се както мога при липса на някои необходими неща’ (РНДЗ/РNDZ);

- железопътен транспорт – *в глуха линия съм (намирам се, стоя, оставам)* ‘изолиран съм и не ми се дава възможност да напредвам слу-

жебно или обществено' (РБЕ/РВЕ); *държа (оставям) в глуха линия някого* 'не давам възможност на някого да напредва служебно или обществено' (РБЕ/РВЕ);

- астрономия – *изпадам в черна дупка* 'обхващат ме мрачни, тягостни мисли, депресирам се';
- театър – *зад кулисите* 'тайно, скрито и обикн. не по почтен начин' (ФРБЕ/FRBE);
- юридически науки – *тегля касацията на някого* 'категорично и безвъзвратно отказвам нещо някому' (БРФР/BRFR);
- религия – *света (светена) вода ненапита* 'човек, който се представя или когото смятат за безгрешен, невинен' (РБЕ/РВЕ);
- дипломатия – *изтеглям (махам, обирам) си консулите* 'махам се отнякъде, напушам някое място; скъсвам всякакви отношения с някого' (РБЕ/РВЕ);
- езикознание – *поставям ударение(то) върху нещо* 'наблягам върху нещо, обръщам му най-голямо внимание, давам му преднина' (РБЕ/РВЕ);
- общонаучна терминология – *чета нотация някому* 'хокам, мъмря, наставлявам някого' (РБЕ/РВЕ).

В структурен план разглежданите фразеологизми се подразделят на следните типове: глаголни съчетания (*вдига ми се адреналинът, изтеглям си консулите, изпадам в черна дупка*), именни съчетания (*въздух под налягане, любовен триъгълник, света вода ненапита*), адективни съчетания (*от една кръвна група*), адвербиални съчетания (*на пълни обороти, на изкуствено дишане, на автопилот, под прицел*), устойчиви сравнения (*пъргав (подвижен) като живак*).

4. Терминологизиране на фразеологични единици

Терминологизацията на фразеологизми е сложен процес, при който фразеологичната единица, употребена в специален текст, загубва своята образност, емоционалност и оценъчност и едновременно с това развива конкретно, терминологично значение (Никулина/Nikulina 2005: 23). В българския език този процес не е активен⁴ и случаите на функциониране на фразеологични съчетания във вторично терминологично значение са единични. Като пример може да се посочи съчетанието *троянски кон* с изходно фразеологично значение 'източник на хитро скроена измама, която носи нещастие, неуспех, гибел' (РБЕ/РВЕ) и ново вторично значение в областта на компютърните технологии 'компютърна програма с разрушително действие, която е прикрита в друга, полезна програма' (РНДЗ/RNDZ). Трябва да се подчертае обаче, че вторичното терминологично значение при това съчетание е резултат от семантично калкиране от английски (срв.

англ. *trojan horse*), т.е. водеща роля при неговото оформяне има външно-езиковият стимул.

5. Заключение

Проведените наблюдения показват, че в съвременния български език взаимодействието между терминологичната лексика и фразеологията протича активно, като векторът на това взаимодействие е основно в посоката терминология → фразеология. Установява се, че редица терминосфери стават източник за обогатяване на фразеологичния фонд на езика по пътя на фразеологизацията на терминологични съчетания или чрез участието на еднословни или съставни термини при образуването на фразеологизми. Терминологизирането на фразеологични единици обаче е изолирано явление, като причината може да се търси в една от основните характеристики на фразеологизмите – експресивността, която в случая действа като силно ограничаващ фактор.

Не всички терминологични сфери са еднакво активни като „донори“ за фразеобразуването. В това отношение по-значима е ролята на терминологичните области спорт, военно дело, техника, медицина и др.

Фразеологичните единици, възникнали чрез фразеологизиране на терминологични съчетания или включващи в състава си терминологичен компонент, са разнообразни по структура и значение. Голяма част от тях имат книжен характер, срв. *привеждам под общ знаменател, скъсвам дипломатически отношения с някого, свиря първа цигулка, гледам през призмата на нещо, на изкуствено дишане, държам фронта, изпускам фронта* и др. Това е свързано с обстоятелството, че поради прозрачната вътрешна форма на тези единици тяхната фразеологична семантика запазва „отпечатък“ от значението на съответния термин, отнасящо се до понятие от научната или професионалната сфера. От друга страна обаче, именно съхранената в известна степен връзка с терминологичното значение поражда и засилена експресия при фразеологичните единици с оценъчен характер като *света (светена) вода ненапита, тежка артилерия, безгръбначно животно, въздух под налягане*, при които отчетливо се изразява ирония или негативно отношение.

За разлика от други групи фразеологични единици, които отразяват и кодират натрупания назад във вековете духовен и материален опит на народа, фразеологизмите, възникнали въз основа на изходно терминологично съчетание или включващи в състава си терминологичен компонент, съставят сравнително по-нов пласт във фразеологията. В хронологично отношение част от тях са неологизми (*дълга резервна скамейка, къса резервна скамейка, сменям чипа на някого, на автопилот, вдигам си адреналина, дръпвам шалтера*) (Колковска, Благоева/Kolkovska/Blagoeva 2017). Изследването на този тип фразеологични единици в лингвокултуро-

логичен план ще даде възможност да се направят изводи за някои особености в световъзприятието на съвременния българин.

Засилващото се през последните десетилетия действие на тенденцията към интелектуализация, водещо до разширяване и обогатяване на състава на различни терминосистеми и нарастване на функционалната значимост на терминологията, дава основание да се предположи, че активното влияние на терминологичната лексика върху фразеологията ще продължи и занапред. Тенденция за промяна на вектора на въздействие в посоката фразеология → терминология на този етап не се забелязва.

Благодарности

Публикацията е част от проекта IC-PL/13/2022-2023 „Безеквивалентна фразеология в българския и полския език (лексикографски аспекти)“. Авторите изказват благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките и Полската академия на науките по двустранно споразумение.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Терминът „терминологизми“ е въведен от Е. А. Никулина (Никулина/Nikulina 2005: 10) и се използва и от други автори (главно в руското езикознание), например И. П. Кудрявцева (Кудрявцева/Kudrjavceva 2019).

² За българския език този тип терминологични единици са изследвани (в съпоставка с руски) в серия публикации на Р. Стоянова (Стоянова/Stoyanova 2020a, 2020b, 2021 и др.).

³ Според някои автори метафоричното преосмисляне на терминологично съчетание води до възникване на омонимия, а не на полисемия. Основание за това виждане е коренно различният характер на номинацията при термините и фразеологизмите (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013b: 455). Прозрачната вътрешна структура на разглеждания тип фразеологизми обаче е свидетелство за това, че етимологичната връзка между изходното терминологично съчетание и вторичната образна експресивна съставна единица не се загубва (така, както се запазва връзката между изходната и производната семема при метафоризация на еднословни термини). Поради това приемаме, че в случая може да се говори за многозначност.

⁴ По-различно е положението в някои други езици като английския (Захарова/Zaharova 2010; Рыжкина/Ryzhkina 2011), руския (Стоянова/Stoyanova 2020b) и др., където преосмислянето на фразеологични съчетания и преминаването им към терминологичната лексика е редовно явление.

ИЗТОЧНИЦИ

БРФР/BRFR: Кошелев, А., М. Леонидова. Българско-руски фразеологичен речник. Москва, Русский язык – София, Наука и изкуство, 1974.
НФР: Ничева, К. Нов фразеологичен речник на българския език. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993.

- РБЕ: Речник на българския език. Т. 1–15. София, Издателство на БАН, 1977–2015. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> (03.02.2022).
- РНД: *Пернишка Е., Д. Благоева, С. Колковска*. Речник на новите думи в българския език (от края на XX и началото на XXI век). София, Наука и изкуство, 2010.
- РНДБЕ: *Благоева, Д., С. Колковска, А. Атанасова, Цв. Георгиева, Н. Костова, Св. Манова, В. Сумрова*. Речник на новите думи в българския език (от първите две десетилетия на XXI век). София, Наука и изкуство, 2021.
- РНДЗ: *Пернишка Е., Д. Благоева, С. Колковска*. Речник на новите думи и значения в българския език. София, Наука и изкуство, 2001.
- ФРБЕ: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова*. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1–2. София, Издателство на БАН, 1975.

SOURCES

- BRFR: *Koshelev, A., M. Leonidova*. Balgarsko-ruski frazeologichen rechnik. Moskva, Russkij jazyk – Sofia, Nauka i izkustvo, 1974.
- NFR: *Nicheva, K.* Nov frazeologichen rechnik na balgarskia ezik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1993.
- RBE: Rechnik na balgarskia ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN. Т. 1–15. 1977–2015. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> (03.02.2022).
- RND: *Pernishka E., D. Blagoeva, S. Kolkovska*. Rechnik na novite dumi v balgarskia ezik (ot kraia na XX i nachaloto na XXI vek). Sofia, Nauka i izkustvo, 2010.
- RNDBE: *Blagoeva, D., S. Kolkovska, A. Atanasova, Tsv. Georgieva, N. Kostova, Sv. Manova, V. Sumrova*. Rechnik na novite dumi v balgarskia ezik (ot parvite dve desetiletiya na XXI vek). Sofia, Nauka i izkustvo, 2021.
- RNDZ: *Pernishka E., D. Blagoeva, S. Kolkovska*. Rechnik na novite dumi i znachenia v balgarskia ezik. Sofia, Nauka i izkustvo, 2001.
- FRBE: *Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova*. Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik. Т. 1–2, Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1975.

ЛИТЕРАТУРА

- Голованова 2013: *Голованова, Е. И.* Особый статус терминов-фразеологизмов в метаязыке науки. – *Вестник Омского университета*, № 1, с. 69–75.
- Захарова 2010: *Захарова, М. А.* Свойства терминологических фразеологизмов и особенности их функционирования в речи (на материале английской экономической терминосистемы). – *Вестник Московского государственного лингвистического университета*, вып. 26 (605), с. 41–51.
- Калдиева-Захариева 2013а: *Калдиева-Захариева, Ст.* Българска фразеология. София, Академично издателство „Проф. М. Дринов“.
- Калдиева-Захариева 2013б: *Калдиева-Захариева, Ст.* За основните термини във фразеологичната наука. – В: *70 години българска академична лексикография*. София, Академично издателство „Проф. М. Дринов“, с. 449–471.
- Колковска 2012: *Колковска, С.* Семантични неологизми в българския език, възникнали в резултат на детерминологизация. – В: *Време и история в*

- славянските езици, литератури и култури. Том I. Езикознание.* София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 374–380.
- Колковска, Благоева 2017: *Колковска, С., Д. Благоева.* Детерминологизацията и нейната роля в неологизационните процеси в съвременния български език (в съпоставка с полски). – В: *Българско-полски студии.* София, Авангард Прима, с. 60–90.
- Кудрявцева 2019: *Кудрявцева, И. П.* Прозрачност значения идиом терминологического происхождения в современном английском языке. – *Вестник Томского государственного педагогического университета*, вып. 5 (202), с. 53–56.
- Кунин 1986: *Кунин, А. В.* Курс фразеологии современного английского языка. Москва, Высшая школа.
- Лубожева 2006: *Лубожева, Л. Н.* Роль профессиональной лексики в обогащении словарного состава общеупотребительного языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Челябинск.
- Макарова 2007: *Макарова, А. А.* Детерминологизация единиц языка экономики и бизнеса в современном русском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- Никулина 2005: *Никулина, Е. А.* Терминологизмы как результат взаимодействия и взаимовлияния терминологии и фразеологии современного английского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва.
- Никулина 2015: *Никулина, Е. А.* К типологии английских терминологизмов. – *Преподаватель XXI век*, № 4, с. 318–323.
- Петкова 2010: *Петкова, Е.* Терминологизация, детерминологизация и ретерминологизация. – *Многообразие в единство*, № 1, с. 50–55.
- Петкова 2013: *Петкова, Е.* Взаимоотношение между терминологична и общоупотребима лексика (в посока към терминологизация). София, Скала Принт.
- Попова 1985: *Попова, М.* Към въпроса за взаимоотношението между терминологичната и общоупотребимата книжовна лексика. – В: *Славистичен сборник.* София, Издателство на БАН, с. 42–48.
- Попова 2009: *Попова, М.* Аспекти на детерминологизацията. – В: *Oratio Vitae Simulacrum (Словото е отражение на живота).* Сборник научни изследвания в чест на 65-годишнината на проф. д-р Христина Станева. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 112–123.
- Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново, Знак’94.
- Рыжкина 2011: *Рыжкина, Е. В.* Некоторые особенности терминологической и фразеологической номинаций в аспекте неологии (на материале современного английского языка). – *Вестник Московского государственного лингвистического университета*, вып. 19 (625), с. 19–28.
- Симеонова 2016: *Симеонова, К.* Терминологична номинация в съвременната българска политическа терминология. София, Пропелер.

- Спасова-Михайлова 1959: *Спасова-Михайлова, С.* Някои основни видове устойчиви съчетания в българския език. – *Известия на Института за български език*, VI, с. 165–199.
- Стоянова 2020а: *Стоянова, Р.* Формално-структурни модели терминологических фразеологизмов в българской и русской экономической терминологии. – В: *Славянская фразеология и паремология: традиционные и новаторские решения проблем: К 80-летию со дня рождения профессора В. М. Мокиенко*. Гомель, ГГУ им. Ф. Скорины, с. 223–230.
- Стоянова 2020б: *Стоянова, Р.* Фразеологизми в экономической терминологии (на материале болгарского и русского языков). – *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія, вип. 2 (44), с. 320–331.
- Стоянова 2021: *Стоянова, Р.* Терминологические фразеологизмы в экономическом дискурсе (на материале болгарских и русских современных средств массовой информации). – В: *Русский язык и русская культура в мировом культурном пространстве по материалам международной научно-практической конференции*. Москва, ООО „Ваш формат“, с. 230–242.
- Ханакиева 2020: *Ханакиева, З. У.* Терминологизми как результат взаимобмена терминологической лексики и фразеологизмов. – *Гуманитарний научний вестник*, № 12, с. 108–112.

REFERENCES

- Golovanova 2013: *Golovanova, E. I.* Osobyj status terminov-frazeologizmov v metajazyke nauki. – *Vestnik Omskogo universiteta*, № 1, pp. 69–75.
- Hanakieva 2020: *Hanakieva, Z. U.* Terminologizmy kak rezul'tat vzaimoobmena terminologicheskoy leksiki i frazeologizmov. – *Gumanitarnyj nauchnyj vestnik*, № 12, pp. 108–112.
- Kaldieva-Zaharieva 2013a: *Kaldieva-Zaharieva, St.* Balgarska frazeologia. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. M. Drinov”.
- Kaldieva-Zaharieva 2013b: *Kaldieva-Zaharieva, St.* Za osnovnite termini vav frazeologichnata nauka. – In: *70 godini balgarska akademichna leksikografia*. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. M. Drinov”, pp. 449–471.
- Kolkovska 2012: *Kolkovska, S.* Semantichni neologizmi v balgarskia ezik, vazniknali v rezultat na determinologizatsia. – In: *Vreme i istoria v slavyanskite ezitsi, literaturi i kulturi. Tom 1. Ezikoznanie*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, pp. 374–380.
- Kolkovska, Blagoeva 2017: *Kolkovska, S., D. Blagoeva.* Determinologizatsiyata i neynata rolya v neologizatsionnite protsesi v savremennia balgarski ezik (v sapostavka s polski). – In: *Balgarsko-polski studii*. Sofia, Avangard Prima, pp. 60–90.
- Kudrjavceva 2019: *Kudrjavceva, I. P.* Prozrachnost' znachenija idiom terminologicheskogo proishozhdenija v sovremennom anglijskom jazyke. – *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, vyp. 5 (202), pp. 53–56.
- Kunin 1986: *Kunin, A. V.* Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo jazyka. Moskva, Vysshaja shkola.

- Lubozheva 2006: *Lubozheva, L. N.* Rol' professional'noj leksiki v obogashhenii slovarnogo sostava obsheupotrebitel'nogo jazyka. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Cheljabinsk.
- Makarova 2007: *Makarova, A. A.* Determinologizacija edinic jazyka jekonomiki i biznesa v sovremennom russkom jazyke. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Moskva.
- Nikulina 2005: *Nikulina, E. A.* Terminologizmy kak rezul'tat vzaimodejstvija i vzaimovlijanija terminologii i frazeologii sovremennogo anglijskogo jazyka. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora filologicheskikh nauk. Moskva.
- Nikulina 2015: *Nikulina, E. A.* K tipologii anglijskikh terminologizmov. – *Prepodavatel' XXI vek*, № 4, pp. 318–323.
- Petkova 2010: *Petkova, E.* Terminologizatsia, determinologizatsia i reterminologizatsia. – *Mnogoobrazie v edinstvoto*, № 1, pp. 50–55.
- Petkova 2013: *Petkova, E.* Vzaimootnoshenie mezhdu terminologichna i obshtopotrebima leksika (v posoka kam terminologizatsia). Sofia, Skala Print.
- Popova 1985: *Popova, M.* Kam vaprosa za vzaimootnoshenieto mezhdu terminologichnata i obshtopotrebimata knizhovna leksika. – In: *Slavistichen sbornik*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, pp. 42–48.
- Popova 2009: *Popova, M.* Aspekti na determinologizatsiyata. – In: *Oratio Vitae Simulacrum (Slovoto e otrazhenie na zhivota)*. Sbornik nauchni izsledvania v chest na 65-godishninata na prof. d-r Hristina Staneva. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kiril i Metodiy”, p. 112–123.
- Popova 2012: *Popova, M.* Teoria na terminologiyata. Veliko Tarnovo, Znak'94.
- Ryzhkina 2011: *Ryzhkina, E. V.* Nekotorye osobennosti terminologicheskoy i frazeologicheskoy nominacij v aspekte neologii (na materiale sovremennogo anglijskogo jazyka). – *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta*, vyp. 19 (625), pp. 19–28.
- Simeonova 2016: *Simeonova, K.* Terminologichna nominatsia v savremennata balgarska politicheska terminologia. Sofia, Propeler.
- Spasova-Mihaylova 1959: *Spasova-Mihaylova, S.* Nyakoi osnovni vidove ustoychivi sachetania v balgarskia ezik. – *Izvestia na Instituta za balgarski ezik*, VI, pp. 165–199.
- Stojanova 2020a: *Stojanova, R.* Formal'no-strukturnye modeli terminologicheskikh frazeologizmov v bolgarskoj i russkoj jekonomicheskoy terminologii. – In: *Slavjanskaja frazeologija i paremiologija: tradicionnye i novatorskie reshenija problem: K 80-letiju so dnja rozhdenija professora V. M. Mokienko*. Gomel', GGU im. F. Skoriny, pp. 223–230.
- Stojanova 2020b: *Stojanova, R.* Frazeologizmy v jekonomicheskoy terminologii (na materiale bolgarskogo i russkogo jazykov). – *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo universitetu*. Serija Filologija, vip. 2 (44), pp. 320–331.
- Stojanova 2021: *Stojanova, R.* Terminologicheskije frazeologizmy v jekonomicheskome diskurse (na materiale bolgarskikh i russkikh sovremennyh sredstv massovoj informacii). – In: *Russkij jazyk i russkaja kul'tura v mirovom kul'turnom pros-*

transtve po materialam mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii.
Moskva, ООО “Vash format”, pp. 230–242.

Zaharova 2010: *Zaharova, M. A. Svoystva terminologicheskikh frazeologizmov i osobennosti ih funkcionirovanija v rechi (na materiale anglijskoj jekonomicheskoi terminosistemy).* – *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta*, vyp. 26 (605), pp. 41–51.

✉ Проф. д-р Сия Колковска

✉ Проф. д-р Диана Благоева

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113, София, България

✉ Prof. Sia Kolkovska, PhD

✉ Prof. Diana Blagoeva, PhD

Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 30 юни 2022

Published: 30 June 2022